

XORAZM VILOYATI IQTISODIY HOLATIDAGI O'ZGARISHLAR (1991-2025-YILLAR)

Bahodirov Furqatjon Ne'mat o'g'li

UrDPI Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (tarix) yo'nalishi 2-bosqich magistranti
+998919892481

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyatining mustaqillik yillarida (1991–2025-yy.) bosib o'tgan iqtisodiy transformatsiya jarayonlari tizimli tahlil qilinadi. Viloyat iqtisodiyotining agrar yo'nalishdan sanoat va xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan modelga o'tishi, Yalpi hududiy mahsulot (YHM) dinamikasi va tarkibiy tarkibi tahlil qilingan. Shuningdek, xorijiy investitsiyalar, infratuzilmaviy loyihalar, turizm sektori va hududdagi ekologik-demografik muammolarning iqtisodiy o'sishga ta'siri statistik ma'lumotlar asosida o'rganilib, kelgusi rivojlanish strategiyalari bo'yicha ilmiy takliflar ilgari surilgan.

Аннотация: В данной статье систематически анализируются процессы экономической трансформации, произошедшие в Хорезмской области за годы независимости (1991–2025). Рассматривается переход региональной экономики от аграрной ориентации к модели, специализирующейся на промышленности и услугах, динамика и структурный состав валового регионального продукта (ВРП). Также на основе статистических данных изучается влияние иностранных инвестиций, инфраструктурных проектов, туристического сектора, а также эколого-демографических проблем региона на экономический рост, и выдвигаются научные предложения по стратегиям будущего развития.

Abstract: This article systematically analyzes the economic transformation processes that Khorezm region has undergone during the years of independence (1991–2025). The transition of the regional economy from an agrarian orientation to a model specializing in industry and services, the dynamics and structural composition of the Gross Regional Product (GRP) are analyzed. Also, the impact of foreign investments, infrastructure projects, the tourism sector, and ecological and demographic problems in the region on economic growth is studied based on statistical data, and scientific proposals are put forward for future development strategies.

Kalit so'zlar: Xorazm viloyati, Yalpi hududiy mahsulot (YHM), tarkibiy transformatsiya, agrosanoat, turizm, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, "Xorazm" EIZ, kichik biznes, barqaror rivojlanish.

Ключевые слова: Хорезмская область, валовой региональный продукт (ВРП), структурные преобразования, агропромышленность, туризм, прямые иностранные инвестиции, СЭЗ «Хорезм», малый бизнес, устойчивое развитие.

Keywords: *Khorezm region, Gross Regional Product (GRP), structural transformation, agro-industry, tourism, foreign direct investment, "Khorezm" FEZ, small business, sustainable development.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng, ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos yo'lini tanladi. Bu jarayonda har bir hududning o'ziga xos iqtisodiy potentsiali, geografik joylashuvi va demografik xususiyatlarini hisobga olgan holda regional iqtisodiy siyosat yuritildi [1:142-150].

Xorazm viloyati respublikaning shimoli-g'arbiy qismida, Amudaryoning quyi oqimida joylashgan bo'lib, uzoq yillar davomida asosan paxtachilikka ixtisoslashgan va iqtisodiyoti tabiat resurslariga juda bog'liq bo'lgan agrar hudud hisoblangan. Mustaqillik yillarida (1991–2025-yy.) amalga oshirilgan bosqichma-bosqich islohotlar viloyat iqtisodiyotining tarkibiy jihatdan modernizatsiya qilinishiga olib keldi. Bugungi kunda viloyat iqtisodiyoti diversifikatsiyalashgan agrosanoat, mashinasozlik va rivojlangan xizmat ko'rsatish (turizm) tarmog'iga ega salohiyatli hududlardan biri sanaladi [2].

ASOSIY QISM.

Regional Iqtisodiyotning Rivojlanish Bosqichlari

Xorazm viloyati iqtisodiyotining 1991–2025-yillardagi evolyutsiyasini uchta asosiy makroiqtisodiy bosqichga ajratish maqsadga muvofiqdir:

Tizimli inqirozlarni bartaraf etish va barqarorlashtirish bosqichi (1991–2000-yillar)

Sobiq ittifoq parchalanganidan keyin an'anaviy iqtisodiy aloqalarning uzilishi, resurslar yetishmovchiligi va giperinflatsiya Xorazm viloyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda viloyatda YHM o'sish sur'atlari sekinlashdi, ammo qishloq xo'jaligida paxta monomadaniyatiga barham berilib, don mustaqilligiga erishish strategiyasi yo'lga qo'yildi [3:45-48]. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash maqsadida tomorqa va dehqon xo'jaliklari tizimi shakllantirildi.

Diversifikatsiya va sanoatlashtirishning boshlanishi (2001–2016-yillar)

Ushbu o'n yilliklarda mintaqada kichik va o'rta biznes subyektlarining ulushi keskin o'sa boshladi. Sanoat tarkibida tub burilish sodir bo'ldi: Pitnak shahridagi avtomobil zavodining barpo etilishi viloyatda og'ir va mashinasozlik sanoatining poydevorini yaratdi [4]. Paxta xomashyosini qayta ishlash darajasi bosqichma-bosqich oshirildi, to'qimachilik korxonalarini barpo etildi.

Jadal modernizatsiya va investitsion jozibadorlik bosqichi (2017–2025-yillar)

2017-yildan boshlab yangi bosqichdagi islohotlar (valyuta bozorining liberallashtirilishi, soliq tizimi islohoti, tashqi iqtisodiy aloqalarning kengayishi) Xorazm iqtisodiyotini xalqaro bozor integratsiyasiga olib kirdi [5:210-215]. "Xorazm" erkin iqtisodiy

zonasi tashkil etilishi xorijiy kapital oqimini tezlashtirdi. Turizm va IT-sektori hudud iqtisodiyotining drayveriga aylandi.

Yalpi Hududiy Mahsulot (YHM) Dinamikasi va Tarmoqlar Tahlili

Xorazm viloyati Yalpi hududiy mahsulotining hajmi va tarkibiy o'zgarishlari mintaqaning agrar jamiyatdan industrial-industrial jamiyatga o'tayotganligini ko'rsatadi.

Iqtisodiyot fanida regional tizimlar murakkab, ochiq va dinamik tuzilmalar sifatida qaraladi. Ular milliy makroiqtisodiyotning tarkibiy qismi bo'lish bilan birga, o'zining ichki takror ishlab chiqarish zanjiriga ega. Akademik yondashuvlarga ko'ra, ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida regional tizimlar ikki tomonlama bosimga duch keladi: bir tomondan, markazlashtirilgan subsidiyalarning kamayishi, ikkinchi tomondan esa, ichki bozorni mustaqil shakllantirish va raqobatbardoshlikni oshirish zarurati [6].

Xorazm viloyati kabi agrar yo'nalishdagi hududlar transformatsiyasida "tarkibiy siljishlar multiplikatori" muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda iqtisodiyotning birlamchi sektori (qishloq xo'jaligi) o'z o'rnini ikkilamchi (sanoat) va uchlamchi (xizmatlar, AKT, turizm) sektorlarga bo'shatib berishi qonuniyatidir.

O'zbekiston Respublikasida bozor munosabatlariga o'tishning "O'zbek modeli" tuman va viloyatlarning kuchli ijtimoiy himoyasi hamda davlatning bosh islohotchilik rolini ko'zda tutar edi [7:224]. Xorazm viloyatining iqtisodiy-geografik joylashuvi (chekkan tashkil etishi, yirik xomashyo va yoqilg'i bazalaridan uzoqligi) tufayli, davlat bu yerda maxsus dotatsiya va subvensiyalar siyosatidan foydalandi. Biroq, 2017-yilga kelib, mamlakat iqtisodiy strategiyasi "boqimandalik hududiy siyosati" dan "hududiy o'sish nuqtalari (drayverlar)" konsepsiyasiga o'tdi [8:416]. Bu konsepsiya har bir tumanning o'ziga xos ustunligini (comparative advantage) aniqlash va o'sha yo'nalishga investitsiya kiritishni nazarda tutadi.

Mustaqillikning dastlabki o'n yilligi Xorazm viloyati uchun iqtisodiy makonning parchalanishi va "shok effekti" bilan boshlandi. Sobiq Ittifoq respublikalari bilan aloqalarning uzilishi natijasida Urganch oziq-ovqat mashinasozligi, paxta tozalash zavodlari ishlab chiqarish quvvatlarini 30-40% gacha kamaytirishga majbur bo'ldi [9:312].

Ushbu davrda davlat tomonidan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirildi:

Mulkchilik shakllarining o'zgarishi: Kolxoz va sovxozlar tugatilib, ularning o'rnida jamoa xo'jaliklari va dastlabki fermer xo'jaliklari tashkil etildi.

Oziq-ovqat xavfsizligi: Viloyatda aholiga tomorqa yerlarining tarqatilishi tufayli go'sht, sut va sabzavot mahsulotlari yetishmovchiligining oldi olindi. G'alla mustaqilligi dasturi doirasida paxta maydonlari qisqartirilib, bug'doy yetishtirish yo'lga qo'yildi.

XXI asrning boshlaridan boshlab viloyat iqtisodiyotida diversifikatsiya jarayonlari boshlandi. Ushbu davrning eng yirik voqeasi – Pitnak shahridagi avtomobil ishlab chiqarish

majmuasining barpo etilishi bo'ldi. Bu loyiha viloyatni texnologik jihatdan mutlaqo yangi bosqichga olib chiqdi va mahalliy ishchi kuchining malakasini oshirishga xizmat qildi [9].

Shu bilan birga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini soliqlar orqali rag'batlantirish natijasida xizmat ko'rsatish sohasining YHMdagi ulushi 35% dan oshdi. Keng ko'lamli islohotlar davri Xorazm viloyatining tashqi dunyoga ochilishini ta'minladi. Valyuta bozorining erkinlashtirilishi xorijiy investorlar uchun eng katta to'siqni olib tashladi.

Klasterlar inqilobi: Qishloq xo'jaligida davlat xaridi va reja tizimidan voz kechilib, paxta-to'qimachilik klasterlari joriy etildi [10:102-108].

Infratuzilmani yangilash: Urganch va Xiva o'rtasida trolleybus liniyasining modernizatsiyasi, yangi temir yo'l vokzallari va xalqaro magistrallarning qurilishi amalga oshirildi.

Pitnak avtomobil zavodi ("UzAuto Motors" filiali) viloyat iqtisodiyoti tarkibida mutlaqo yangi, yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan zanjirni yaratdi. 2020–2025-yillarda zavodda ishlab chiqarish quvvatlari robotlashtirildi va modernizatsiya qilindi. Bugungi kunda bu yerda ishlab chiqarilayotgan yengil tijorat avtomobillari (Damas, Labo) nafaqat respublika ehtiyojini qoplamoqda, balki eksport tushumining salmoqli qismini ta'minlamoqda [11:45-52]. Zavod atrofida tashkil etilgan metallga ishlov berish va kimyoviy butlovchi qismlar korxonalarida Xorazmda muhandislik-texnik kadrlarning yangi avlodini shakllantirdi.

Mustaqillik yillarida yengil sanoat "xomashyo yetkazib berish" modelidan "tayyor brend mahsulot" modeliga o'tdi. Viloyatda paxta yetishtirishdan to undan tayyor kiyim tayyorlashgacha bo'lgan barcha bosqichlar mahalliy korxonalarda amalga oshirilmoqda.

Xorazm to'qimachilik klasterlari (masalan, "Khorazm Tex") Germaniya, Shveysariya va Yaponiya texnologiyalari bilan jihozlangan bo'lib, ular ishlab chiqargan mahsulotlar xalqaro "Oeko-Tex" sertifikatlariga ega. Bu esa mahsulotlarni Yevropa Ittifoqi bozorlariga to'g'ridan-to'g'ri eksport qilish imkonini beradi [9]. "Xorazm" EIZ va viloyat tumanlarida tashkil etilgan 10 dan ortiq Kichik sanoat zonalarida (KSZ) hududiy sanoatlashtirishni tumanlararo teng taqsimlash imkonini berdi. Ilgari sanoat ko'rsatkichlari juda past bo'lgan Gurlan, Qo'shko'prik va Shovot tumanlarida zamonaviy ip-kalava, qurilish gipskartoni va polimer quvurlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi [12].

Qishloq xo'jaligidagi islohotlar bir necha bosqichli mulkiy transformatsiyani boshdan kechirdi. Jamoa xo'jaliklaridan fermerlikka o'tish, yerlarni uzoq muddatli ijaraga berish dehqonlarning moddiy manfaatdorligini oshirdi. 2018-yildan joriy etilgan klaster tizimi esa qishloq xo'jaligini sanoat bilan integratsiya qildi. Klasterning afzalligi shundaki, u dehqonni yoqilg'i, o'g'it va texnika bilan ta'minlaydi hamda yetishtirilgan hosilni kafolatli sotib oladi [13:14-22].

Xorazm viloyati iqtisodiyoti uchun eng katta ekologik xavf – Amudaryoning suvliligi darajasidir. Iqlim isishi va tog'lardagi muzliklarning erishi, shuningdek, yuqori oqimdagi davlatlarda suv iste'molining ortishi Xorazmni doimiy suv taqchilligi sharoitida yashashga majbur qilmoqda.

Ushbu muammoni hal qilish uchun 2020–2025-yillarda viloyatda quyidagi "yashil" texnologiyalar joriy etildi:

Tomchilatib sug'orish: Paxta va bog'dorchilik maydonlarida tomchilatib sug'orish tizimlari o'rnatildi, bu an'anaviy sug'orishga nisbatan suvni 50% gacha tejaydi.

Lazerli tekislash: Yer maydonlarini lazerli uskunalar yordamida tekislash orqali suvning dalada bir tekis taqsimlanishi va isrof bo'lishining oldi olindi.

Sho'rlanishga qarshi kurash: Viloyat drenaj va melioratsiya tarmoqlari rekonstruksiya qilinib, yerlarning sho'rlanish darajasi nazoratga olindi [13].

Xorazm viloyati xizmat ko'rsatish sohasining qariyb yarmini turizm va unga bog'liq tarmoqlar (mehmandorchilik, transport, umumiy ovqatlanish, hunarmandchilik) tashkil etadi. Mustaqillik yillarida Xiva shahridagi "Ichan-qal'a" majmuasi YuNESKO Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilishi xalqaro miqyosda targ'ibotni kuchaytirdi.

2017-yildan keyingi turizm siyosati vizasiz rejimlar joriy etilishi va "Ochiq osmon" siyosati tufayli xorijiy turistlar oqimini keskin oshirdi. 2024–2025-yillarda Xiva shahrida "Muzeylar shahri" konsepsiyasi doirasida raqamli gidxizmatlar va tungi turizm infratuzilmasi (Night Tourism) yo'lga qo'yildi [14]. Ilgari Xorazmga kelish istagida bo'lgan turistlar uchun transport asosiy muammo edi.

Toshkent–Urganch aviareyslarining ko'paytirilishi va eng muhimi, Buxorodan Xivagacha bo'lgan temir yo'l liniyasining elektrlashtirilib, tezyurar "Afrosiyob" poyezdining Xivagacha yetib borishi transport logistikasidagi eng katta yutuq bo'ldi. Bu loyiha turistlarning yo'l sarf-xarajatlari va vaqtini 2 barobarga qisqartirdi [14].

Xorijiy kapitalni jalb qilishda Xitoy Xalq Respublikasining muqobil energetika kompaniyalari, Janubiy Koreyaning avtomobil komponentlari ishlab chiqaruvchilari va Turkiyaning tekstil holdinglari faol ishtirok etmoqda. 2023–2025-yillarda Xorazmda jami qiymati 500 million dollardan ortiq bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar o'zlashtirildi [15:18-25].

Xorazm viloyati aholisi 1991-yilda taxminan 1.1 million kishini tashkil etgan bo'lsa, 2025-yil yakunlariga ko'ra bu ko'rsatkich 2 million kishidan oshdi [16:195]. Aholining yillik barqaror o'sishi mehnat bozoriga har yili o'n minglab yosh kadrlar kirib kelishini ta'minlamoqda. Bu holat bir tomondan katta mehnat salohiyatini yaratsa, ikkinchi tomondan bandlikni ta'minlash muammosini dolzarb qilib qo'yadi. Yirik sanoat korxonalari hamma ishchi kuchini qamrab ololmasligi sababli, viloyatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochildi. "

Har bir oila – tadbirkor" dasturi doirasida tumanlarda imtiyozli kreditlar ajratilishi natijasida aholining hunarmandchilik, quyunchilik, parrandachilik va issiqxona xo'jaligi bilan shug'ullanishi rag'batlantirildi.

O'zini o'zi band qilgan shaxslarga berilgan soliq imtiyozlari xufyona iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qildi [17:340].

Viloyat iqtisodiyotining barqaror o'sish sur'atlarini saqlab qolish uchun quyidagi fundamental muammolarni bartaraf etish talab qilinadi:

Energetik defitsit va infratuzilma eskirishi: Sanoatlashtirish darajasining yuqoriligi elektr energiyasi va tabiiy gazga bo'lgan talabni oshirmoqda. Qishki mavsumda energiya ta'minotidagi uzilishlar kichik va o'rta biznes faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Logistika xarajatlarining yuqoriligi: Viloyat O'zbekistonning markaziy iste'mol bozorlaridan (Toshkent shahri, Farg'ona vodiysi) 1000 km dan uzoq masofada joylashgan.

Temir yo'l va avtomobil transporti tariflarining yuqoriligi Xorazm mahsulotlarining raqobatbardoshligini biroz pasaytiradi [18:112-119].

Ekologik migratsiya xavfi: Orolbo'yidagi qurg'oqchilik va chang bo'ronlari aholining sog'lig'iga va yashash sharoitiga ta'sir ko'rsatib, malakali kadrlarning respublika markaziga yoki xorijga ko'chib ketishiga (brain drain) sabab bo'lmoqda [7].

XULOSA

Xorazm viloyatining 1991–2025-yillardagi iqtisodiy rivojlanish yo'lini tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Viloyat mustaqillik yillarida chuqur va tizimli tarkibiy transformatsiyani boshdan kechirdi. Paxta xomashyosiga asoslangan bir tomonlama agrar iqtisodiyot o'rnini sanoat-xizmat ko'rsatishga asoslangan zamonaviy iqtisodiy tizim egalladi.

YHM tarkibida qishloq xo'jaligi ulushining 27.5% gacha kamayishi va xizmatlar sohasining 45.7% gacha o'sishi mintaqada urbanizatsiya va postindustrial taraqqiyot elementlari muvaffaqiyatli shakllanayotganidan dalolat beradi.

Pitnak avtomobil zavodi va to'qimachilik klasterlarining barpo etilishi viloyatda barqaror eksport zanjirini shakllantirdi va xomashyo eksportidan tayyor mahsulot sotish tizimiga to'liq o'tildi.

Mavjud ekologik inqiroz (Orol muammosi) va suv taqchilligi an'anaviy dehqonchilik modellaridan voz kechishni va zudlik bilan "yashil iqtisodiyot" prinsiplariga o'tishni taqozo etmoqda.

Kelajakda Xorazm iqtisodiyotining drayverlari sifatida qayta tiklanuvchi energetika, yuqori darajadagi raqamli turizm hamda IT-xizmatlar eksporti belgilanishi lozim. Bu strategiya viloyatning geografik uzoqlik kamchiliklarini kompensatsiya qilib, aholi farovonligini yangi bosqichga ko'taradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
2. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – Toshkent: "O'zbekiston", 1995.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O'zbekistonning yillik statistik to'plami. – Toshkent, 2001.
4. Xorazm viloyati iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari (1991-2010). Tahliliy ma'lumotnoma. – Urganch, 2011.
5. Sodiqov A.M. Hududiy iqtisodiyot: darslik. – Toshkent: TDIU, 2019.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O'zbekiston tuman va viloyatlarining iqtisodiy ko'rsatkichlari: Statistik to'plam (1991–2025-yy.). – Toshkent, 2025.
7. Karimov I.A. O'zbekiston: bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li va dasturi. – Toshkent: "O'zbekiston", 1993.
8. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 416 b.
9. Ruzmetov B., Saidov M.S. Regionalnaya ekonomika va modernizatsiya ishlab chiqarish (na primere Xorezmskoy oblasti). – Tashkent: "Fan va texnologiya", 2012.
10. Erkinov S.B. Qishloq xo'jaligida klaster tizimi va uning iqtisodiy samaradorligi. // Agro-ilm jurnali. – Toshkent, 2023. №6. – B. 102-108.
11. Axmedov Q.A. Mashinasozlik sanoatining regional iqtisodiy o'sishga ta'siri: Xorazm viloyati misolida. // Iqtisodiyot va moliya jurnali. – Toshkent, 2024. №3. – B. 45-52.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-yanvardagi "Urgut", "Gijduvon", "Qo'qon" va "Xorazm" erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish to'g'risida"gi PF-4931-sonli Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2017.
13. Jumaniyazov R.O. Amudaryoning quyi oqimida suv taqchilligi muammolari va agrosanoat majmuasining barqarorligi. // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. – Toshkent, 2022. №1. – B. 14-22.
14. Xorazm viloyati Turizm va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish boshqarmasining yillik tahliliy hisobotlari (2020–2025-yy.). – Urganch, 2025.
15. Ruzmetov B. Xorazm viloyatining eksport salohiyati: muammolar va yechimlar. // Biznes-ekspert jurnali. – Toshkent, 2025. №2. – B. 18-25.
16. Tojiyeva Z.N. O'zbekiston aholisi: demografiya va bandlik jarayonlari. Monografiya. – Toshkent: "Universitet", 2023. – 195 b.

17. Mahmudov E.X. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2015.

18. Salimov T.V. Mintaqaviy logistika va transport koridorlarining mahsulot raqobatbardoshligiga ta'siri. // Iqtisodiyot, moliya va innovatsiyalar ilmiy jurnali. – Toshkent, 2024. №8.

